

۲۹۳۵

۳۸۴



انجمن علمی ادیان و مذاهب



بسم الله الرحمن الرحيم

در بیان ادیان شرقی

محمد علی رستگار، علی موحدیان عطار

زمستان ۱۳۸۶



مراکز پخش:

قم: خیابان حجتیه، انتهای کوچه ۲

شماره ۵۸ تلفن و دورنویس: ۷۷۲۶۲۲

تهران: مرکز پخش کتاب پکتا: تلفن و دورنویس: ۸۸۱۶۲۷۰-۱



انجمن علمی ادیان و مذاهب



درسنامه ادیان شرقی

محمدعلی رستمیان، علی موحدیان عطار

نوبت اول: زمستان ۱۳۸۶

ناشر: کتابخانه تهیه شده در انجمن علمی ادیان و مذاهب

صفحه آرای: ناصر صفری

چاپ: شریف • شمارگان: ۳۰۰۰ جلد • ۴۵۰۰۰۰ ریال

موحدیان عطار، علی، رستمیان، محمدعلی

درسنامه ادیان شرقی / محمدعلی رستمیان، علی موحدیان عطار

تهیه شده در انجمن علمی ادیان و مذاهب. قم: کتاب طه، ۱۳۸۶.

ص. ۳۷۶

ISBN: 964 - 7019 - 97 - 1

۴۵۰۰۰ ریال

فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیبا

کتابنامه: ص ۳۶۲-۳۲۵: همچنین به صورت زیرنویس

۱. آسیا-دین. ۲. هندوئیسم. ۳. جینیسم. ۴. بودا و بودیسم. ۵.

سیکیسم. ۶. زرتشتی. ۷. کنفوسیوس/کرای. ۸. تائوئیسم. ۸. شینتو.

الف. موحدیان عطار، علی و رستمیان، محمدعلی - ب. انجمن علمی

ادیان و مذاهب. ج. عنوان

۲۰۰/۹۵

BL ۱.۳۳/ر ۵۴



مطالعه ادیان به تنهایی انسان را با گستره‌ای از حضور امر قدسی در تاریخ بشر مواجه می‌سازد که در امکان فهم بهتر و بیشتر «انسان» را ارزانی می‌دارد. با شناخت ادیان می‌توان هم خود را بهتر شناخت، هم جهان را. تجلیات عالم قدس در جهان طبیعت، به قوم و گروهی خاص انحصار نداشته و به فرموده قرآن «وَإِنْ مِنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ» (فاط: ۴۷) در باب ضرورت، فایده، اهمیت و اهداف مطالعات ادیان، پیشینه و روس این مطالعات در مقدمه مؤلفان مطالبی سودمند آمده و نیازی به تکرار آنها نیست.

مؤسسه فرهنگی طه که در راستای تولید و نشر دانش در عرصه دین و اندیشه فعالیت می‌کند، پژوهش و تولید درسامه در زمینه ادیان را در دستور کار خود داده است. همچنین انجمن علمی ادیان و مذاهب نیز وظیفه پژوهش و گسترش دانش ادیان را بر دوش دارد. اینک ثمره دیگری از همکاری مشترک این دو مؤسسه پیشاروی خوانندگان فرهیخته، به ویژه استادان، دانشجویان و طلاب علوم دینی، قرار می‌گیرد.

فهرست

۱	مقدمه
۱	یکم. ضرورت، فایده، و اهداف مطالعات ادیان
۴	دوم. پیشینه مطالعات ادیان در میان مسلمانان و در زبان فارسی
۵	سوم. وضعیت مطالعات ادیان در جهان و کشور ما
۷	چهارم. تحولات ادیان، و نقش آن در مطالعات ادیانی
۱۱	پنجم. اهمیت مطالعه ادیان شرقی
۱۲	ششم. روش در مطالعات ادیان
۱۵	هفتم. روش گردآوری و ساختار
۱۵	هشتم. دیگر ویژگی‌های این کتاب
۱۹	آیین هندو
۲۴	خاستگاه
۲۴	آریاییان
۲۴	واژه هندو
۲۵	متون هندو
۲۵	شروتی
۲۶	ورده‌ها
۲۶	براهمنه‌ها
۲۶	آرنیکه‌ها (متون جنگل)
۲۷	اوپنیشدها

شمردنی	۲۷
حماسه‌ها	۲۷
قانون منو	۲۸
پورانه‌ها	۲۹
یگه سوتره‌ها	۲۹
تعالیم هندویی	۳۰
واقعیت مطلق	۳۰
خدایان ودهای	۳۱
خدای یگانه	۳۴
ایمن تمن	۳۷
قتالشی	۴۲
نجات (مکشه)	۴۷
کرمه مازگه (طریق عمل و راییف و شعائر)	۴۹
جئانه مازگه (طریق معرفت)	۵۰
پهکنی مازگه (طریق دلدادگی)	۶۰
نظام طبقاتی هندو	۶۶
کاست (طبقه)	۶۶
نقش زنان	۷۱
مراحل زندگی	۷۴
نهضت‌های اصلاحی هندویی	۷۷
سیطره اسلام	۷۷
هجوم مسیحیت	۷۸
کاندی (گاندھی)	۸۱
اصلاح اجتماعی و ملی	۸۳
آیین هندوی مردمی	۸۴

فهرست / چ

۸۴	آیین‌های سزی
۸۶	تقدیس کاو
۸۷	آداب و آیین‌های هندویی
۸۷	عبادت
۸۸	طهارت
۸۹	زیارت
۸۹	جشن‌ها
۹۱	دیوالی (خوشه چراغ)
۹۲	فلکی
۹۲	جشن‌های مربوط به خدایان
۹۳	سالکرده‌های مربوط به رهبران دینی
۹۳	پرسش‌هایی برای مطالعه
۹۵	مناجعی برای مطالعه بیشتر
۹۷	آیین جَئِنَه
۱۰۰	مهاویره و روایت سنت
۱۰۵	پنج الزام درک
۱۰۶	الزامات ۱۲ گانه جینی
۱۰۸	فرقه‌های جینی
۱۰۸	متون مقدس جینی
۱۱۰	آموزه‌های جینی
۱۱۰	زمان و جهان
۱۱۰	دوگانه‌انگاری
۱۱۱	رهایی از تناسخ
۱۱۳	آیین‌ها، آداب و عبادات جینی

پرسش‌هایی برای مطالعه	۱۱۴
منابعی برای مطالعه بیشتر	۱۱۴
آیین بودا	۱۱۷
مقدمه	۱۱۹
بودا:	۱۱۹
روایت سنتی:	۱۱۹
چهار منظره	۱۲۲
طلب حقیقت	۱۲۳
وسوسه بودا	۱۲۴
روشن شدنکی بودا	۱۲۵
اولین دوران بودایی	۱۲۶
مرگ بودا	۱۲۸
گسترش آیین بودا	۱۲۸
اولین شوراها	۱۲۸
تغییر کیش آشوکا	۱۲۹
گسترش آیین بودا به شرق	۱۳۰
آیین بودا در عصر حاضر	۱۳۵
متون مقدس بودایی	۱۳۷
تعالیم بودایی	۱۴۱
انکار وجود خدای خالق	۱۴۱
انکار روح فردی	۱۴۲
چهار حقیقت شریف	۱۴۴
راه میانه	۱۴۶
راه هشت گانه شریف	۱۴۶
نیروانه	۱۴۷

فهرست / خ

۱۵۲	فرقه‌های بودایی
۱۵۳	تزواده
۱۵۵	مهایانه
۱۶۴	مراسم بودایی
۱۶۴	رهبانیت
۱۶۶	راهبه‌های بودایی
۱۶۷	آثار مقدس بودا
۱۶۸	تمثال‌های بودا
۱۶۹	اعمال عبادی
۱۷۰	زیارت
۱۷۱	اعیاد و جشن‌ها
۱۷۴	پرسش‌هایی برای مطالعه
۱۷۵	منابعی برای مطالعه بیشتر
۱۷۷	آیین سیک
۱۸۲	کیر و نانک
۱۸۴	تحول آیین سیک
۱۸۲	گروه‌های بعدی
۱۸۶	سیک نظامی
۱۸۷	سیک جدید
۱۸۸	کتاب مقدس سیک
۱۹۰	آموزه‌های سیک
۱۹۰	حق یگانه
۱۹۲	فرقه‌های سیک
۱۹۴	آیین‌ها و آداب سیک
۱۹۴	آیین‌های گذر

اعمال عبادی	۱۹۶
چشن‌ها	۱۹۶
پرسش‌هایی برای مطالعه	۱۹۷
منابعی برای مطالعه بیشتر	۱۹۸
آیین زرتشتی	۱۹۹
زرتشت	۲۰۴
روایت سنت زرتشتی	۲۰۴
پیام زرتشت	۲۰۷
متون مقدس زرتشتی	۲۱۰
اوشتا	۲۱۰
دیگور	۲۱۱
تعالیم زرتشتی	۲۱۲
شیطان	۲۱۴
دوگانه‌انگاری کیهان‌شناختی	۲۱۵
انتخاب انسان	۲۱۶
سرنوشت نهایی	۲۱۷
آیین‌ها و آداب زرتشتی	۲۲۱
آتش مقدس	۲۲۱
آیین‌های گذر	۲۲۲
پاکی و ناپاکی	۲۲۴
چشن‌ها	۲۲۶
پرسش‌هایی برای مطالعه	۲۲۷
منابعی برای مطالعه بیشتر	۲۲۸
آیین‌های تائو و کنفوسیوس	۲۲۹

فهرست / ذ

۲۳۴	دین کهن چین
۲۳۴	پیش زمینه تاریخی
۲۳۷	دین عامیان
۲۳۹	بین - یانگ
۲۳۹	پیشگوی
۲۴۰	شعائر امپراتوری
۲۴۲	شعائر نیایی
۲۴۴	پنج کلاسیک
۲۴۵	آیین تائو
۲۴۶	لائوزه
۲۴۷	منشا و گسترش
۲۴۹	رسمیت یافتن
۲۵۱	متون مقدس تائویی
۲۵۲	تعالیم تائویی
۲۵۸	آیین کفو سیوس
۲۵۸	کنفوسیوس
۲۶۲	شاگردان کنفوسیوس
۲۶۵	رسمیت یافتن آیین کنفوسیوس
۲۶۶	افول آیین کنفوسیوس
۲۶۷	آیین نو کنفوسیوسی
۲۶۸	جایگاه زن
۲۷۰	بر خورد با آیین کنفوسیوس
۲۷۲	متون مقدس کنفوسیوسی
۲۷۴	تعالیم کنفوسیوسی
۲۷۹	مراسم عبادی چینی

اعمال عبادی	۲۷۹
آیین‌ها و جشن‌ها	۲۸۱
پرسش‌هایی برای مطالعه	۲۸۲
منابعی برای مطالعه بیشتر	۲۸۴
آیین شین‌تو	۲۸۷
تعریف شین‌تو	۲۸۹
کامی	۲۹۰
اون	۲۹۲
تعهد و وفاداری	۲۹۲
یارا	۲۹۳
توسعه شین‌تو	۲۹۳
کوچیکی و وحدت	۲۹۳
دیگر مجموعه‌ها	۲۹۴
خلق جهان	۲۹۵
منشأ الهی	۲۹۵
گسترش شین‌تو	۲۹۶
دوره اولیه	۲۹۶
قبیله یاماتو	۲۹۸
تأثیر ادیان چینی	۲۹۹
هجوم مسیحیت	۳۰۳
شین‌توی دولتی	۳۰۵
شین‌توی معبدی	۳۰۷
شین‌توی فوکه‌ای	۳۰۹
شین‌توی (توده‌ای) عامیانه	۳۱۶
گروه‌های دینی جدید	۳۱۸

فهرست / ز

۳۱۹	جایگاه زن
۳۲۱	آیین‌ها و مراسم شین تویی
۳۲۱	شعائر گذر
۳۲۱	اعمال عبادی
۳۲۲	جشن‌ها
۳۲۳	پرسش‌هایی برای مطالعه بیشتر
۳۲۴	منابعی برای مطالعه بیشتر
۳۲۵	نمایه

www.ketab.ir

مقدمه

یکم. ضرورت، فایده، و اهداف مطالعات ادیان

امروزه شاید کمتر کسی در فایده و ضرورت مطالعهٔ ادیان، به ویژه برای کسانی که سر در کار فرهنگ و دین دارند، تردید کند. در عین حال، ذکر فواید و اختصانات چنین مطالعه‌ای خالی از فایده نیست. با توجه به مخاطبین اصلی این نوشتار (طلاب علوم دینی)، پاره‌ای از مهم‌ترین فواید و اساسی‌ترین موارد ضرورت مطالعهٔ ادیان را چنین باید ذکر کرد:

● از آنجایی که دین یکی از مهم‌ترین ابعاد زندگی انسان‌هاست، شناخت ادیان جهان و نحوهٔ تفکر و عمل دینی مردمان، بصیرتی افزون‌تر و دیدی فراتر در بارهٔ انسان و ضعف‌ها، چالش‌ها، نیازها، و دغدغه‌های معنوی او به ما می‌بخشد. شاید بتوان گفت یکی از عمده‌ترین موارد مورد نظر قرآن کریم از سیر در زمین و نظر در کار پیشینیان، همین باشد، آن‌جا که می‌فرماید: ﴿قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلُ كَانُوا أَكْثَرَهُمْ مُشْرِكُونَ. فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ الْقَيِّمِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللَّهِ يَوْمَئِذٍ يُصْذَعُونَ﴾ یعنی «بگو در زمین گردش کنید و بنگرید فرجام کسانی که پیش از شما بودند چگونه بوده است؛ بیشتر آنان مشرک بوده‌اند. پس روی خود را به سوی دین استوار راست دار، پیش از آن که روزی فرا رسد از [جانب] خدا که هیچ بازگشتی برای آن نیست. در آن روز مردم متفرق می‌شوند.» (آیات ۴۲ و ۴۳) حتی اگر نگوئیم مطالعهٔ سرگذشت و سرانجام دین‌های کنونی مصداقی از سیر و نظر در تاریخ

پیشینیان است، اما بی‌گمان همان بصیرتی که از آن سیر انتظار می‌بریم در این مطالعه نیز خواهد بود.

● ربط و پیوند دین و ادیان با عرصه‌های مختلف زندگی بشر دیروز و امروز، مطالعه این پدیده اسرارآمیز را برای پژوهشگران و علاقه‌مندان به رشته‌ها و موضوعات گوناگون ضرورتی انکارناپذیر کرده است؛ طلبه علوم دینی، یا دانشجوی هر یک از رشته‌های تاریخ، فلسفه، کلام، مردم‌شناسی اجتماعی، جامعه‌شناسی، و حتی هنر و تنیاس، بدون آشنایی با ادیان نمی‌توانند به مطلوب خود، چنان‌که شاید و باید، دست یابند؛ شاید همین روی باشد که در بسیاری از کشورهای پیشرفته جهان مطالعه ادیان دیگر را از برنامه‌های عمومی رشته‌های مختلف دبیرستان و دانشگاه‌ها قرار داده‌اند. برای نمونه، در مدارس متوسطه ایتالیا، دروس و کتاب‌های مناسبی را در زمینه آشنایی دانش‌آموزان با همه ادیان، از جمله اسلام، فراهم آورده‌اند. اگر چنین مطالعه‌ای به درستی انجام گیرد، که معمولاً هم چنان خوب ارائه می‌کنند که یکی از جذاب‌ترین درس‌ها محسوب می‌شود، مسلماً به تعمیق بیشتر آگاهی و آشنایی خواهد کرد. بدیهی است، در این مورد، بهره طلاب علوم دینی از چنین مطالعه‌ای از همه بیشتر خواهد بود.

● نزدیک شدن جوامع و تبادل روزافزون فرهنگی در جهان معاصر، آگاهی از دین و فرهنگ دیگر مردمان را، به ویژه برای دست‌اندرکاران دین و فرهنگ، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر ساخته است. عالمان دین، حتی اگر خود نیز چندان در ارتباط با پیروان دیگر ادیان قرار نگیرند، امروزه با شمار فزاینده‌ای از پرسش‌ها و چالش‌ها روبرویند که از ناحیه همین تبدلات فرهنگی و اطلاعاتی پیش روی آنان قرار می‌گیرد. چه آسف باز خواهد بود اگر در چنین عرصه‌هایی از سر ناآگاهی و بی‌خبری سخنی بگوییم و بنویسیم که با واقعیت‌های ادیان مناسبتی نداشته باشد و پرسشگر نقاد را

پرسشگر نقاد را به توانایی اسلام و مسلمانان در برآمدن از پس آن چالش‌ها بدگمان سازد.

● امروزه جبهه متحد کفر و بی‌دینی، نه فقط اسلام، بلکه هر گونه خداباوری و معنویت‌مداری را آماج هجوم بی‌امان خود ساخته است. ما اگر هم معتقد نباشیم که در این کارزار باید جبهه متحدی از خداباوران و به ویژه اهل توحید تشکیل داد، این واقعیت را می‌پذیریم که نباید با مواضع نادرست به بیشتر شدن فاصله‌های میان خداباوران و حق‌طلبان عالم مدد رسانیم. بی‌خبری از واقعیت‌های ادیان و ناآگاهی از مایه‌ها و زمینه‌های گسترده گرایش به حق و حقیقت در میان پیروان ادیان، و همه را به چشم کفر و شرک محسوس دیدن، لامحاله ما را به چنین موضع ناصوابی خواهد کشانید. در عوض، آگاهی از عیب و هنر دیگر ادیان، می‌تواند به رویه‌ای عالمانه و رفتاری از روی سیرت بینجامد.

● ما به عنوان مسلمان، ربه علوان پیرو مکتب اهل بیت (علیهم‌السلام) برای درک میراث عظیم معنوی و فرهنگی خود از شناخت درست دیگر ادیان و مذاهب سود بسیار خواهیم برد؛ زیرا چنین نیست که هر کس گنجی در اختیار دارد قدر داشته خویش بداند و از آن بهره‌گیری نکند. پوشیده نیست که در مقایسه عالمانه این میراث گران‌بها با دیگر ادیان، قدر ارزش آن را بهتر درک خواهیم کرد. علاوه بر این، مطالعه دین‌شناسانه ادیان موجب فکرت‌ها، پرسش‌ها، و رویکردهای مفید و تازه‌ای در کار مطالعه اسلام و تشیع تواند شد، که اگر به نحو اصولی به آن بپردازیم، می‌تواند به تعمیق و به‌روزرسانی مطالعات اسلامی‌مان مدد فراوان رساند. صد البته، همین واقعیت، شرط مهم و حساسی را نیز برای اقدام به مطالعات ادیان مقرر می‌دارد، که آن آگاهی از میراث معنوی و فرهنگی خویش، پیش و بیش از آشنایی با دیگر صور معنویت و فرهنگ است.

● نگاهی به سیره امامان اهل بیت (علیهم‌السلام) در احتجاجاتی که با ارباب

دیگر ادیان، از جمله ادیان غیر ابراهیمی، داشته‌اند (برای نمونه بنگرید به بحار الأنوار، مجلد نهم و دهم، کتاب الاحتجاج) آشکار می‌سازد که آن رهبران الهی گفت‌وگو با پیروان ادیان را غنیمت می‌شمرد و از آن استقبال می‌کرده‌اند. بی‌تردید این سنت در راستای گفت‌وگویی است که قرآن کریم بنا نهاده و رسول رحمت و حکمت را بدان امر فرموده است، آن‌جا که می‌فرماید: ﴿قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ﴾ یعنی «بگو ای اهل کتاب! بیایید به سوی سخنی که میان ما و شما یکسان است؛ که جز خدا را نپرستیم، و هیچ چیزی را شرک قرار ندهیم، و برخی از ما برخی دیگر را به جای خدا به پروردگاری برخیزیم. و اگر [از این دعوت] روی برتانبد، پس بگویید گواه باشید که ما مسلمانییم» (سوره آل عمران، آیه ۶۴) چنان‌که پیداست، این گفت‌وگو ضرورتی بیش از احتجاج و مدافعه کلامی داشته، و با تکیه و تأکید بر مشترکات اساسی ادیان، به مقابله و برخوردی مؤثر برای همگرایی اصولی و رفع سوء برداشت‌ها و کج فهمی‌ها، مطرح می‌شود. بدیهی است، شرط اساسی گفت‌وگوی خردمندانه، چنان‌که از سیره اهل بیت (علیهم‌السلام) نیز آشکار است، آگاهی از اصول تفکر و مبانی دینی دیگران است. همه اینها قواعد و ضرورت‌های مطالعات ادیان را، به ویژه برای طلاب و عالمان دینی، روشن‌تر می‌سازد.

دوم، پیشینه مطالعات ادیان در میان مسلمانان و در زبان فارسی - که اگرچه در قرن‌های اخیر غرب پرچمدار مطالعات ادیان در سطحی بسیار گسترده بوده است، اما به گواهی تاریخ، مسلمانان، و به ویژه ایرانیان، با این غرضه بیگانه نبوده‌اند. شاید این ادعای گزافی نباشد که آغازین مطالعات به‌واقع آکادمیک ادیان از جانب مسلمانان صورت گرفته است. دیرزمانی پیش از آن‌که در قرن هجدهم میلادی (دوازدهم هجری)

ترجمه متون مقدس دیگر ادیان در غرب مسیحی آغاز گردد، و دسته‌های گوناگون پژوهندگان، دنیای ناشناخته ادیان را با تحقیقات مختلف درنوردند، در قرن چهارم و پنجم هجری، ابوریحان محمد بن احمد بیرونی، دانشمند ایرانی و شیعی (۳۶۲-۴۴۲ ه.ق)، کتابی درباره دین هندو و فرهنگ مردم هند به نام 'فی تحقیق ماللهند'^۱ به نگارش درآورد که تا به این زمان یکی از منابع معتبر و مرجع در مطالعات هندشناسی و هندوشناسی به شمار می‌رود.

علاوه بر این، نهضت ترجمه متون دینی هندو که در قرن یازدهم هجری (هفدهم میلادی) توسط اکبر شاه گورکانی، پادشاه فرهنگ‌دوست هند، آغاز شد و پس از وی به وسیله نوه او، محمد داراشکوه، ادامه یافت، برای نخستین بار این متون را از سنسکریت به زبان فارسی درآورد. گفتنی است تا پیش از این زمان اروپاییان از محتوای این منابع بی‌خبر بودند، و ابتدا به واسطه زبان فارسی به آن آشنا شدند، تا این‌که دو قرن بعد توانستند آنها را مستقیماً از سنسکریت به زبان‌های اروپایی برگردانند.

سوم. وضعیت مطالعات ادیان در جهان و کشور ما
هم‌اکنون مطالعات ادیان در جهان پیشرفته، در سطوح مختلف، از دبیرستان گرفته تا تحصیلات تکمیلی، جریان دارد. علاوه بر دانشگاه‌ها و دانشکده‌های مستقل، مؤسسات و نهادها و سازمان‌های دولتی و غیر دولتی زیادی در این حوزه و رشته‌های مرتبط با ادیان مشغول به فعالیت‌اند. آمار انتشارات در موضوع ادیان و موضوعات مرتبط با آن در میان سایر انتشارات چشمگیر است. چنان‌که رویه غربی‌هاست، در هر سال پروژه‌های دقیقی در جزئی‌ترین زوایای دیگر ادیان در دست انجام

۱. نام کامل آن چنین است: فی تحقیق ما للهند من مقوله، مقبولة فی العقل أو مردولة، که در واقع بیتی است به این مضمون: در تحقیق آنچه مربوط به هند است، اعم از آنچه مورد قبول عقل و یا آنچه نزد عقل بی‌ارزش است.

دارند. تا جایی که از این رهگذر، چه بسا تحقیقات آنان در میان خود پیروان ادیان، رازگشایی کرده و می‌کند. برای نمونه، تأملی در این حقیقت که آشنایی عموم زرتشتیان، هندوها، و بوداییان با میراث معنوی خویش رهن ترجمه‌ها و تحقیقاتی بود که در غرب یا توسط غربیان انجام گرفت^۱، اهمیت و گستردگی این مطالعات در غرب را آشکارتر می‌سازد. و یا وقتی ملاحظه می‌کنیم که مثلاً در حوزه اسلام، تحقیقات کسانی مانند ویلیام چیتیک، دت. ایزوتسو، آئه‌ماری شیمل، هانری گرن و دیگران، تا چه حد عمیق و موşkافانه به ابعاد گوناگون اسلام پرداخته است، بیشتر به وسعت و حدیث مطالعات ادیان در میان غربیان پی‌می‌بریم.

اما، در دوره‌ای که غرب استعمارگر، کشورهای دیگر و به ویژه مسلمانان را از عافیت علم و فرهنگ دور نگاه داشته بود، روند مطالعات ادیان در میان مسلمانان، و از جمله در کشور ما، روبه فقرا رفت. ناگوارتر این‌که، این رشته در کشور ما در قرن اخیر دچار افول و رکود بیشتری شده است. شاید در طول این مدت، تعداد کتاب‌های ارزنده‌ای که درباره ادیان تألیف یا ترجمه کرده‌اند از شمار انگشتان یک دست تجاوز نکند. اگر به وضعیت این رشته در دانشگاه‌های کشور نظری بیفکنیم، به آهنگ کند این مطالعات بیشتر پی‌می‌بریم. بجز حرکت‌هایی که در این دهه اخیر در حوزه علمیة قم صورت گرفته است، دانشکده و یا حتی رشته مستقلی برای مطالعه ادیان وجود ندارد، بلکه در تعداد اندکی از دانشکده‌های الهیات، به صورت یکی از گرایش‌های آن رشته، تا مقطع دکتری، آن هم با عنوان ادیان و عرفان تدریس می‌گردد. بدیهی است با ضرورت‌ها و کاربردهایی

۱. این بدان سبب بود که زبان‌های باستانی که متون مقدس این ادیان به آن نگارش یافته بود، مانند زبان اوستایی و زبان سنسکریت، از کارگوش بازمانده و فقط در گستره‌ای بسیار محدود در میان موبدان و برهمنان آموزش داده می‌شد. از این رو عموم مردم از محتوای متون دینی خود آگاهی مستقیمی نداشتند.

که برای این دانش هست، این مقدار توجه ناچیز و غیرتخصصی پاسخگو نخواهد بود.

چهارم. تقسیمات ادیان، و نقش آن در مطالعات ادیانی
در این شاخه از علوم انسانی، بنا بر مقاصد و رویکردهای مختلف، ادیان را به گونه‌های متفاوتی دسته‌بندی می‌کنند. بنا بر یک دسته‌بندی، ابتدا ادیان به دین ابتدایی و ادیان نظام‌یافته یا پیشرفته تقسیم می‌پذیرد. دین ابتدایی مجموعه‌ای از باورها، و رسم‌هاست که برای تنظیم زندگی مادی و معنوی انسان بدوی به وجود آمده است؛ ویژگی دین بدوی، متناسب با انسان بدوی، عبارت از کارکردگرایی، تمایز یک سبک، و الهیاتی بسیط است. دین بدوی در عین داشتن شکل‌های منطقه‌ای و قبیله‌ای متفاوت، جوهره بسیط و مشترکی دارد، که آن را از ادیان نظام‌یافته متمایز می‌کند. در وهله بعد، ادیان نظام‌یافته به دو دسته می‌شود: (۱) ادیان زنده، (۲) ادیان خاموش یا قدیم. باستانی ادیان زنده آن گروه‌اند که هم‌اکنون به صورت پویا و فعال به حیات خود ادامه می‌دهند. اما، ادیان خاموش یا قدیم یا باستانی آنهایی‌اند که اگرچه با سان دین ابتدایی، ساده و بدون نظام‌مندی الهیاتی و دینی پیچیده نبوده‌اند، با دیگر حیات پویایی نداشته و به عنوان دینی مستقل و متمایز وجود خارجی ندارند؛ به عبارت عینی‌تر، در جهان امروز دارای پیروانی متمایز از دیگر ادیان نیستند، هرچند ممکن است تأثیرات دینی و فرهنگی آنها هنوز باقی باشد. نمونه مشهور این ادیان، دین مردم یونان و روم و مصر باستان، و آیین مهرپرستی (میترائیزم)، و نیز آیین‌های مزدک و مانی است.

ادیان زنده را به یک ملاحظه به دو دسته کرده‌اند: الف) ادیان نهادینه یا همان ادیان تاریخی (Historical Religions)؛ ب) ادیان غیرنهادینه یا غیر تاریخی. ادیان نهادینه یا تاریخی همان‌هایی‌اند که در تاریخ جهان به مثابه دین به ثبت رسیده و، به عبارتی، ذاکره تاریخی بشر دیرزمانی است که آنها را به عنوان دین می‌شناسد. شمار این گروه ادیان محدود و مشخص است. اگر با اندکی تسامح از غرب جغرافیایی جهان آغاز کنیم، ادیان نهادینه عبارت‌اند از: مسیحیت، یهودیت، اسلام، آیین زرتشتی، هندو،

جینه، سیک، بودا، کنفوسیوس، تائو، شین تو. در عین حال، برای مقاصد مختلف، همین یازده دین را به شیوه‌های گوناگونی دسته‌بندی کرده‌اند. یک شیوه معمول و پرکاربرد در دسته‌بندی ادیان زنده تاریخی، تقسیم آنها بر پایه خاستگاه جغرافیایی - فرهنگی آنهاست. بر این پایه، این ادیان به دو دسته قسمت می‌پذیرد: الف) ادیان غربی یا سامی، و یا ابراهیمی، شامل یهودیت، مسیحیت، و اسلام؛ ب) ادیان شرقی^۱. ادیان شرقی نیز بر اساس همین ملاک دوگانه به دو دسته می‌شود: الف) ادیان آریایی، شامل آیین‌های زرتشتی، هندو، بودا، جینه؛ ب) ادیان غیر آریایی یا ادیان متعلق به فرهنگ نژاد زرد، شامل آیین‌های کنفوسیوس، تائو، و شین تو.

اما، ادیان غیر نهادینه یا غیر تاریخی آنهایی اند که اگرچه در زمانه حاضر حضور دارند و اگرچه ممکن است تاریخی ولو نه چندان کوتاه بر آنها گذشته باشد، اما به بیان ادیان تاریخی و نهادینه، تاریخ عمومی جهان از آنها به عنوان ادیان حساب نمی‌کند. این گروه ادیان را به دو دسته می‌توان کرد: الف) ادیان بومی (Native Religions) یا (Indigenous Religions) یا منطقه‌ای، مانند ادیان برمی آفریقا و استرالیا، ادیان سرخ‌پوستی، ادیان آمریکای شمالی، و ادیان با سنت‌های خاص قبیله‌ای و قومی در پیوندند، و از این رو کمتر امکان عبور از مرزهای

۱. اطلاق "غربی" و "شرقی" بر این ادیان، اگر به لحاظ جغرافیایی باشد، تسامح صورت می‌گیرد، زیرا خاستگاه جغرافیایی اولیه یهودیت، مسیحیت و اسلام نیز در شرق و خاور میانه است. و اگر به لحاظ فرهنگی یا نوع معنویت و سنخ اندیشه دینی نیز باشد، باز هم عاری از تسامح نیست، چرا که میان معنویت و اندیشه دینی مسیحی امروزی با اسلام و یهودیت تفاوت بسیار است اگرچه شباهت هم کم نیست. از طرفی، در ادیان شرقی نیز آیین زرتشتی و آیین سیک، هر کدام به جهانی با ادیان غربی قرابت‌هایی دارد. اما اگر ماه ملاک این دسته‌بندی را همان ملاک جغرافیای در نظر گرفته، و ادیان نهادینه و تاریخی را به لحاظ خاستگاه و دامنه گسترش در طیفی به هم پیوسته ملاحظه کنیم، آن‌گاه اگر وسطی این طیف را مرز شرق و غرب بگیریم، چنین تسامحی چندان بی وجه نخواهد بود. به هر روی، اکنون این اصطلاح معمول است و به کار هم می‌آید.

۲. آیین سیک در این میان وضعیت ویژه‌ای دارد؛ این آیین به سبب داشتن عناصری از اسلام و آیین‌های هندو در جایگاهی میانه؛ بین ادیان شرقی آریایی و غربی جای می‌گیرد.

جغرافیایی و فرهنگی رادازند. ب) ادیان جدید (New Religions)
 ادیان جدید نیز به دو دسته تقسیم پذیراند: الف) جنبش‌های نوپدید
 دینی (New Religious Movements)، و ب) ادیان عصر جدید
 (New-Age Religions) جنبش‌های نوپدید دینی آنهایی اند که لااقل بر بُن
 یکی از ادیان تاریخی یا نهادینه پدید آمده باشند. به بیانی می‌توان این
 اصطلاح را تعبیری دین‌شناسانه برای همان چیزی دانست که پیروان ادیان
 تاریخی و نهادینه آنها را 'فرقه ضاله' می‌شناسند ولی می‌توان ویژگی‌های
 دین مستقل و جدیدی را در آنها یافت. به طبع، اینها خود به دو دسته
 می‌شوند: آنهایی که بر بُن ادیان غربی (یهودیت، مسیحیت، و اسلام) قرار
 دارند، مانند شاهدان یهوه (Jehovah's Witnesses)، کلیسای اتحاد
 (Unification Church)، قدیسان روز هفتم (The Seventh-Day Saints)،
 ارتش رهایی بخش (The Salvation Army)، بهائیت، شیطان‌پرستی
 (Satanism)، سوبود (Sobod)، مهاجرون، جماعه التبلیغ، قادیانیه، و آنهایی
 که بر بستر ادیان شرقی تأیید شده اند، مانند اِکنکار (Eckankar)، اُشو (Osho)،
 تسی‌ام (Transcendental Meditation)، سبای بابا (Sai Baba)،
 کریشنامورتی (Krishna Murti)، هیوتزگیت (Heavens Gate)، ...
 و اما، ادیان عصر جدید آنهایی اند که به جای تکیه بر بنیاد ادیان
 تاریخی یا نهادینه، بر عناصر عام دینی و معنوی، یقه ساروتی، عناصر
 متافیزیکی فرا-دینی تکیه دارند. از این جمله است، خود عصر جدید
 (در اصطلاح خاص)، معنویت زندگی (Spirituality of Life)، بیگانیزم
 (Paganism)، یوفو یا 'اشیای نادیدنی شناور' (Unvisable Flying Objects)،
 جنبش استعداد بشری (Potential Movement Human) و ...

۱. این نکته نیز درباره بهائیت گفتنی است که، در منابع ادیان‌شناسی اخیر، بهائیت را در
 زمره ادیان تاریخی و نهادینه معرفی می‌کنند. اما اگر ملاک بالا را در تمایز ادیان جدید
 بپذیریم، بهائیت جای مناسب خود را در زمره ادیان جدید، و در زیرگروه جنبش‌های
 نوپدید دینی می‌یابد. هرچند این نکته را نیز نباید نادیده گرفت که بهائیت جدید خود را
 نه انشعابی از اسلام، و نه حتی یک‌دین معرفی می‌کند؛ بلکه با تأکید و اصرار خود را
 "ایمان بهایی" (Bahá'í Faith) می‌خواند تا در جارجوب ادیان نهادینه محدود نشود.

نمودار اصطلاحات و تنوعات ادیان

اگر بخواهیم ربط و نسبت میان اصطلاحات و تنوعات ادیان را در نموداری نمایش دهیم به این

دین ابتدایی

ادیان

ادیان خاموش

اذیان بومی

غربی۔ منیاد

ادیان غیر تاریخی

جیش های نوپدید دینی

ادیان جدید

سرفی۔ نیاد

[illegible]

ادبیان زندہ

فردی

بحیث

دیت

نام

آیین صبح

نمونه

01/01/2017

U

1

آیین کنفرانس

آئین داتو

آیین حسین تو

پنجم. اهمیت مطالعهٔ ادیان شرقی

علاوه بر فواید و ضرورت‌های پیش‌گفته برای مطالعهٔ ادیان، به ملاحظات، مطالعهٔ ادیان شرقی در این میان برای ما اهمیت ویژه‌ای دارد. نخست این که، ارتباط فرهنگی و جغرافیایی ما با این ادیان دیرینه و تنگاتنگ بوده و هست. آیین زرتشتی دینی ایرانی است و هنوز در این کشور حضور دارد. از این حضور مهم‌تر، حضور فرهنگی آن در ادبیات، فلسفه، تاریخ، و آداب و رسوم ایرانیان است. دین سیک آمیزه‌ای از اسلام و آیین هندوست. اما، نیک که بنگری، قرابت آن با اسلام بیشتر است. آیین بودایی پیش از اسلام، در برخی کشورهای مسلمان، مانند پاکستان، افغانستان، تاجیکستان، و پهنه‌هایی از مناطق شرقی ایران حاکم بوده است، و هنوز آثار فرهنگی آن برجاست. به این گونه، بی‌خبری از این ادیان برای کسانی که سر در کار دین و فرهنگ دارند نقیضه‌ای بزرگ خواهد بود.

ویژگی دیگر، روی‌آورد تازه‌ای است که جهان امروز به برخی از ابعاد این گروه ادیان دارد. کشورهای اسلامی نیز از این پدیده دور نمانده‌اند. سای بابا، آشو، و دالای لاما، اکنون برای بسیاری از جوانان ما نام‌هایی آشناست؛ نه تنها آشنا، بلکه تداعی‌گر اندیشه‌هایی متدوین ما از برخی جهات جذاب است. همه‌ساله شمار قابل توجهی کتاب در زمینه‌های عرفان‌های بودایی و هندویی، یوگا (همان یوگا)، مدیتیشن، تناسخ ارواح و ... منتشر می‌شود. علاوه بر این، محافل و جمعیت‌های گوناگونی در گوشه و کنار به فعالیت‌های نظری و عملی‌ای می‌پردازند که به لحاظ خاستگاه فرهنگی به ادیان شرقی وابسته‌اند. با این وصف، بی‌اطلاعی از بن‌مایه‌های این اندیشه‌ها و راه‌ها، برای عالمان دین و اندیشوران ما پذیرفته نیست.

تنوع دینی ادیان شرقی تا حدّ حیرت‌آوری زیاد است. بر این گوناگونی

باید تفاوت نوعی ادیان شرقی با ادیان غربی را نیز بیفزاییم. مطالعهٔ این اشکال دینی و معنوی گوناگون در بر دارندهٔ بصیرت‌های تازه‌ای در باب دین، انسان، معنویت، و راه‌های بشر به سوی عالم بالاست. در جریان مطالعهٔ ادیان شرقی، با تنوع الهیاتی، عرفانی، مناسکی، و فلسفی گسترده‌ای مواجه می‌شویم که همهٔ اینها برای ما که در سنت دینی متفاوتی تنفس کرده‌ایم تأمل برانگیز و عبرت‌افزا خواهد بود. از این رهگذر، شمار تازه‌ای از پرسش‌ها و فکرت‌ها پیش نظر قرار می‌گیرد، که اگر با سعهٔ صدری عالمانه در آن تأمل کنیم، بی‌گمان به تعمیق و گسترش معرفت دینی ما خواهد افزود.

ششم. روش در مطالعهٔ ادیان
چنان که در هر کاری، مناسب با هدف بایستی ابزاری برگزید، در مطالعهٔ یک موضوع نیز ضرورت می‌آید روش مطالعه را متناسب با هدف مطالعه تعیین و مراعات کرد. در غیر این صورت، مطالعهٔ ما به مقصود خود نزدیک نخواهد شد.

اما، 'روش' مفهوم مبهمی است که از آن ممکن است دست‌کم پنج چیز ازاده شود؛ یا، به بیانی دقیق‌تر، میان 'روش' با چهار مفهوم دیگر قرابت‌هایی هست که چه بسا آنها را به جای هم به کار ببریم.
● گاهی می‌گوییم 'روش مطالعه' و منظورمان نحوهٔ جمع‌آوری داده‌هاست. در این فرض، روش‌ها را مثلاً به میدانی و کتابخانه‌ای؛ تبعی و تحلیلی؛ استقرائی و استدلالی، و مانند اینها تقسیم می‌توان کرد. شاید مناسب‌تر این باشد که این مفهوم را با عنوان 'منابع اطلاع' از موضوع تعبیر کنیم.

● اما، گاهی مرادمان از روش، نحوهٔ پردازش و کاربست داده‌هاست. در این صورت، روش‌ها را مثلاً به مقایسه‌ای (تطبیقی) و غیرمقایسه‌ای؛

توصیفی و انتقادی تقسیم می‌نماییم. از آن رو که این اقسام با هم تداخل دارند، هر یک از توصیفی و انتقادی می‌تواند به مقایسه‌ای (تطبیقی) و غیرمقایسه‌ای، و بالعکس، تقسیم پذیرد. شاید عنوان 'روش' برای این معنا مناسب‌ترین باشد:

● گاهی نیز از روش مطالعه، ساختار و پیکره‌بندی و ربط و نسبت میان اجزا و ابعاد مطالعه را مراد می‌کنیم. این مفهوم از روش عمدتاً ناظر به کمیت (گستره، ترتیب، و سازمان) است. به طبع، ساختار مطالعه و یا تحقیق نیز شرایط و تنوعاتی دارد. گویا برای این مفهوم مناسب‌ترین عنوان همین عنوان 'ساختار' است.

● 'ترقی'، چه سا روش را به کار می‌بریم و مرادمان نحوه تقرّب به موضوع مطالعه است. در این فرض روش را به مفهوم 'رویکرد' یا 'رهیافت' به کار بردن می‌دانیم. یا 'رهیافت' در حکم هدف و سمت و سوی رسیدن به هدف است. به این لحاظ، روش‌ها به اقسام گوناگونی مانند فلسفی، کلامی، عرفانی، جامعه‌شناختی، پدیدارشناختی، مردم‌شناختی، متن‌شناختی (هرمنیوتیکی)، زبانشناختی، تاریخی، و... تقسیم می‌پذیرد. به نظر می‌رسد برای این معنا، عنوان 'رویکرد' تا حدود زیادی مناسب خواهد بود.

● اما، در پاره‌ای موارد، هرچند به تسامح، روش را به مفهوم 'اعمال'

۱. در برخی تدقیقات خواسته‌اند میان معنای 'رویکرد' و 'رهیافت' تمایز قائل شوند و رویکرد را در بردارنده معنای 'نحوه تقرّب' دانسته و 'رهیافت' را حامل معنای 'طریقه تلقی' انگاشته‌اند. اما با وجود تفاوتی که میان این دو معنا هست، مشکل می‌توان میان معنای لفظی این دو کلمه تفاوتی حس کرد. البته در زبان انگلیسی برای این دو معنا دو لفظ متفاوت وجود دارد (به، به ترتیب: یا approach به معنای 'روند نزدیک شدن به چیزی' و attitude به معنای 'نوع نگرش رفتار یا برخورد با چیزی') که تا حد زیادی این تمایز معنایی را در خود دارد. اما به نظر همان نمی‌رسد واژه 'رهیافت' در فارسی بتواند در جای attitude تمایز معنایی را ایجاد کند.

عالمانه و عامدانه طرز تلقی، ذهنیت یا دیدی خاص نسبت به موضوع مطالعه به کار می‌بریم.^۱ در این فرض، روش دارای اقتضایی مانند مادی‌انگاران (ماتریالیستی)، واقع‌گرایانه (رئالیستی)، ذهنی‌انگاران (ایدئالیستی)، و ... است. شاید مناسب‌ترین عنوان برای این معنا، در فرض عالمانه و عامدانه بودن، همانا 'نگرش' و در صورت ناخودآگاه بودن، 'ذهنیت' باشد. این روش بر همه این موارد به یک اندازه روا نیست. از طرفی این کار چه بسا موجب ابهام و ابهام در سخن می‌شود. بنا بر این، بهتر است تا جای ممکن تعابیر خاص‌تر را برای هر یک از مفاهیم بالا به کار ببریم.

با این توضیحات، می‌توان گفت در مطالعات ادیان، بسته به هدف و مقصود مطالعه، از منابع اطلاع‌گوناگونی، اعم از داده‌های میدانی و آماری و مبدارک، باستان‌شناسی، منابع مکتوب اولیه و تحقیقات ثانوی، و تحلیل‌های تاریخی، زبانی، و ... بهره می‌گیرند. همچنین، به روش‌های توصیفی و یا انتقادی صرف و نیز توصیفی-مقایسه‌ای و انتقادی-مقایسه‌ای داده‌ها را پردازش می‌نمایند. در عین حال، این مطالعات ممکن است با رویکرد تاریخی، پدیدارشناسانه، و یا هر رویکرد دیگری که با هدف تحقیق مناسب داشته باشد، به مطالعه و تحقیق بپردازند. از قضا، اعمال رویکردهای مختلف در شناخت ابعاد مختلف ادیان ثمرات ارزنده‌ای را در بر داشته است. در خصوص ساختار مطالعه، در دهه‌های اخیر به ویژه به نوعی فراگیری و همه‌جانبه‌نگری روی آورده‌اند؛ به این معنا که مطالعه و ملاحظه همه جوانب و اجزای یک دین را برای شناخت

۱. اگر این کار ناخودآگاه و غیر عامدانه صورت گیرد، بدیهی است مطالعه‌ما به همان نسبت از علمی بودن فاصله گرفته است، در این صورت دیگر نمی‌توان روش به آن اطلاق کرد.

هرچه کامل‌تر آن لازم می‌بینند. در میان تحقیقات و مطالعاتی که در بارهٔ ادیان صورت می‌گیرد، مواردی نیز با نگرش و یا ذهنیت‌های خاص، مانند مادی‌انگاری یا ماورائی‌نگری صرف به چشم می‌خورد. به این ترتیب، بجز اعمال ناخودآگاه ذهنیت‌های گوناگونی که گویا هرگز نتوان از آن بکلی رها شد، نگرش‌های مختلفی را نیز احیاناً در مطالعات ادیان دخیل می‌کنند.

هفتم. روش، رویکرد، و ساختار
این نوشتار، به مقصد آشنا کردن مخاطبان با ادیان شرقی نگارش یافته است. از این روش، توصیفی را با رویکرد تاریخی به گونه‌ای درآمیخته و به کار گرفته است که بتواند چهره‌ای هرچنه کامل‌تر، بی‌طرفانه‌تر، و نزدیک‌تر به واقع، از ادیان ارائه کند. علاوه بر این، با به کار گرفتن ضرب‌آهنگی تقریباً یکسان در معرفی ادیان مختلف، مجال اندیشیدن، ارزش‌دآوری، و مقایسه‌ای موضوعی میان ادیان را نیز فراهم آورده است. این کتاب محورهای زیر را در مطالعهٔ هر دین مورد توجه قرار می‌دهد: خاستگاه دین، رشد و توسعهٔ دین، متون مقدس و ادبیات دینی، مفاهیم محوری و اندیشه‌های اساسی دینی، مهم‌ترین اعمال، آداب، و آیین‌ها. این مطالعه در ضمن می‌کوشد تا نحوهٔ اندیشه، احساس، عمل دینی پیروان هر دین، و ارزش‌هایی را که آن دین برای آنان ایجاد کرده است آشکار کند.

هشتم. دیگر ویژگی‌های این کتاب

● پدیدآورندگان این کتاب، پس از سال‌ها مطالعه تخصصی در بارهٔ ادیان شرقی، و نیز بر پایهٔ مطالعات و تجربیات روش‌شناسانه در خصوص معرفی ادیان، دست به تدوین آن یازیده‌اند. انتخاب روش و ساختار

مناسب با اهداف ارائه این اثر، دغدغه اصلی آنان بوده است. با این همه، نمی‌توان ادعا کرد که کاری تمام و بی‌قیص پیش روی شماست. بلکه باید این کار در فرایندی از اصلاح و تکمیل مداوم به سرانجام برسد.

● این متن، بومی شده بخشی از یک اثر خارجی به نام World Religions است، که در نوع خود دارای بیشتر ویژگی‌های مورد نظر از کتاب حاضر بوده و بارها آن را با موفقیت تدریس کرده‌اند. به این دلیل، و بنا بر این واقعیت که تدوین متون درسی در عین سادگی کاری کاملاً تخصصی و ظریف است، و نیز بر پایه این اصل عقلایی که برای دست یافتن به دانش روز نباید دست‌آورد دیگران را نادیده گرفت و الزاماً هر راهی را از نقطه سبب آغاز کرد، همین اثر مبنای تدوین کتاب حاضر قرار گرفته است. اما، از آن جا که مخاطبان اصلی آن اثر دانشجویان غربی بوده‌اند، استفاده بهینه از دستور و ساختار آن در حوزه فرهنگی‌ای که ما در آن زندگی می‌کنیم به صرف ترجمه مستقیم نمی‌گشت و مستلزم تغییراتی در پاره‌ای موارد، مانند برخی امثال‌ها، مفردات اصطلاحات، و نحوه تبیین مطالب و احیاناً افزودن پاره‌ای اشارات، اضافه و توضیحات بود. این کارها در این کتاب، پس از دقت قابل ملاحظه‌ای که در دریافت و بهره‌برداری از محتوای اثر اصلی اعمال گشته، انجام گرفته است. علاوه بر همه آنچه گفته شد، در برخی موارد لزوم، در عین تقید به تبیین علمی، پاره‌ای اشارات نقادانه را نیز افزوده تا خواننده را با وجوه تأمل در دعاوی و آرای ادیان مختلف آشنا سازد.

● کاربرد مورد نظر از این اثر فراهم آوردن زمینه مطالعات ابتدایی و آشنایی اولیه با ادیان شرقی بوده است. از این رو از ارائه داده‌های بیش از حد جزئی و تخصصی در باره ادیان اجتناب ورزیده، اما در عین حال،

خطوط اصلی را تبیین کرده است.

● از ویژگی‌های این کتاب، ارائه پرسش‌هایی در پایان هر بخش برای تعمیق و تثبیت داده‌هاست. این پرسش‌ها می‌تواند علاوه بر ایجاد شرایطی برای آزمون مطالعه صورت گرفته، و وا داشتن خواننده به تأمل در داده‌های کتاب، انگیزه مطالعات بیشتر در این زمینه را در وی افزون سازد.

● از آن جا که پس از پیدایش انگیزه مطالعه در هر موضوعی نوبت به پرسش و جست‌وجو درباره بهترین منابع می‌رسد، در این کتاب، در پایان هر بخش، منابعی به زبان فارسی برای مطالعه بیشتر معرفی شده است. این منابع از میان جدید کتاب‌ها و مقالاتی گزینش گردیده که در زبان فارسی موجود است. این گزینش علاوه بر تأکید بر ائقان منابع، به این نیز نظر داشته است که حلقه بی‌پایان مطالعه را سامان دهد. بنا بر این، از منابع ارائه شده فقط باید انتظار داشت که راه را برای مطالعه‌ای نسبتاً تفصیلی‌تر باز کند.